

Matsutakenin İzini Sürerken Artakalanların Hikâyelerini Toplamak:
Dünyanın Sonundaki Mantar Kitabı Üzerine

Elif Demirkaya

Feminist Tahayyül, 5(2): 355-362.
(Kitap Deęerlendirmesi)

ISSN: 2777-6211

feministtahayyül

ÖZET 509 AKSİYON 509A

İNŞANDAN İBARET OLMAYAN DÜNYA AR

Matsutakenin İzini Sürerken Artakalanların Hikâyelerini Toplamak: *Dünyanın Sonundaki Mantar Kitabı* Üzerine

Elif Demirkaya¹

Ben o hikâyeyi anlatmıyorum. Onu daha önce duyduk; bütünü o sopalar, mızraklar, kılıçlar, o beyin göçerten, saplanan, vurulan şeyler, o uzun ve sert şeyler hakkında işitmediğimiz şey kalmadı; ama içine bir şeyler konan şeyi, mazrufun zarfını şimdiye kadar hiç dinlemedik.

Ursula K. Le Guin (1999: 65)

Kahramanın bilmek isteyeceği son şey, güzel sözlerinin ve silahlarının bir çanta, bir kap ya da bir file olmadı mı değerini kaybedeceğidir. Neme lazım, hiçbir maceracı evinden çuvalsız çıkmasın. Peki nasıl oldu da bir askı, bir çömlek, bir şişe hikâyeye ansızın dâhil oluverdi? Böyle alelade, gösterişsiz şeyler nasıl olur da hikâyenin sürmesini sağlar?²

Donna Haraway (2016: 40)

Anna Lowenhaupt Tsing'in (2023) *Dünyanın Sonundaki Mantar: Kapitalizmin Enkazlarında Yaşam İmkânı Üzerine* adlı kitabı sayısız karşılaşma hikâyeleriyle dolu. Bu kitap hakkında yazarken kendi karşılaşma fragmanlarımı kitaptan aktaracaklarıma tutturmak istiyorum. Hem

¹ Lisans derecesini İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden aldı. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde "Çağdaş Paylaşım Kültürü ve Armağan" adlı yüksek lisans çalışmasını tamamladı. Biyopolitika, nekropolitika, neoliberal prekarizasyon, insan-sonrası çalışmalar, duygulanım teorisi ve tekillik konularında araştırmalarını sürdürmektedir.

² Yazıdaki çeviriler yazara aittir.

Tsing ile karşılaşmalarımın hem de kitaptaki hikâyeleri okurken bedenimde canlanan geçmiş karşılaşmalarımın etkilerinden bahsedebilmem için bizzat Tsing'in anlatımı beni cesaretlendiriyor.³ Tsing'le ilk olarak, çağdaş paylaşım kültürü ile armağan dolaşımı arasındaki ilişkiyi anlamaya çalıştığım yüksek lisans tezimi yazarken *Friction* [Sürtünme] kitabı vesilesiyle karşılaştım.⁴ Bu kitap Endonezya yağmur ormanları etrafında şekillenen küresel bağlantılara odaklanan bir çalışmaydı. Tsing bu çalışmasında küreselleşmenin, önüne çıkması kapıp götüren bir sel olmadığını vurguluyor; tarihsellikleri, yerellikleri, heterojenlikleri ve tekillikleri dâhilinde katmanlaşan ilişkilermeleri gözden kaçırmamak gerektiğini hatırlatıyordu. Yağmur ormanları çeşitli varlıkların, ekolojik süreçlerin, ticari girişimlerin ve çevreci tutumların birbirleriyle belirsiz ve çok yönlü karşılaşmalarına sahne olmaktadır. *Sürtünme* bu karşılaşmalar esnasında farklı yüzeylerin birbirine temasıyla ortaya çıkan ısı ve ışıltıyı anlatıyordu. Bir yöntem olarak sürtünme, bize küreselleşmeden geriye hiçbir şey kalmadığına, her yerin ve her şeyin aynılaştığına ilişkin hikâyelerden başka türlü bir hikâye sunması açısından özellikle önemli.

Güvencesizleşme biçimleri ve kırılmalığın eşitsiz dağılımı üzerine çalıştığım doktora tez sürecimde *Dünyanın Sonundaki Mantar* vesilesiyle Tsing'le yeniden karşılaştım.⁵ Kitaba adını veren mantar, insan eliyle tahrip edilmiş peyzajlarda ortaya çıkan matsutakedir. Tsing'in çalışma sahalarından biri olan Oregon için bu tahribat, ahşap endüstrisinin ve tomrukçuluğun bir sonucu olarak oluşmuştur.⁶ Ormanın tomrukçuluk faaliyetinden artakalan peyzajında,

³ Tsing, Güneydoğu Asyalı mantar toplayıcılar ile Japon Amerikalı toplayıcıları kültürel olarak kıyaslarken asimilasyon politikaları arasındaki tarihsel farkları tespit eder. Bu farkları İkinci Dünya Savaşı sonrasında Çin'den ABD'ye gelen annesinin yaşadıkları üzerinden anlatır. Böylece yazar, bir Çinli Amerikalı olarak kendi konumunu ve kişisel tarihini de kitaba dâhil eder (Tsing, 2023: 131-136).

⁴ Tsing'in *Friction: An Ethnography of Global Connection* (2004) kitabını bana öneren Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji bölümünden sevgili hocam Yıldırım Şentürk'e çok teşekkür ederim.

⁵ Kitap henüz çıkmıştı (2015) ve bende büyük bir heyecan yaratmıştı. Şanslıydım ki bu heyecanı Yoldaş Türler Okuma Grubu ile paylaşabildim. Daha sonra Sibel Yardımcı ve Özlem Güçlü'nün yürüttüğü Sosyolojide Güncel Tartışmalar dersinde de kitap üzerine beraber tartışma imkânımız oldu. Hem okuma grubundaki arkadaşlarıma hem de dersin katılımcılarına bu heyecanı beraber yaşayabildiğimiz için teşekkür ederim.

⁶ Ahşap endüstrisi ve tomrukçuluk üzerine düşündükçe babamın ağaç işleri öğretmeni olması, üretim biçimi endüstriyelden ziyade zanaata yönelik olduğu halde, kitap boyunca beni etkileyen şeylerden biri oldu. Ağaçla kurduğu ilişki sevgi ilişkisi olsa bile, neticede işi ağacın kesimiyle başlıyor ve yontulmasıyla devam ediyordu. Bu

mineral topraklarda yaşayabilen çam ağaçları çoğalır ve kesilmedikleri için yaşlanma fırsatı bulur. Matsutake, bu ağaç türleriyle yoldaşlığı sever, onlarla simbiyotik ilişkiler ve iş birlikleri kurar. Matsutakeler ile çam ağaçlarının karşılıklı cismani bağımlılık ilişkilerine mantar toplayıcıları da dâhil olur. Matsutake toplayıcılarının çoğu, göçten, savaştan ve mülksüzleştirilmeden sağ çıkanlardır. Diğer yandan bu hikâyelere, matsutakenin kâh meta kâh armağan olduğu, değerinin sürekli değiştiği yolculuk hikâyeleri eklenir. Matsutakeyi Oregon'dan onu maddi ve manevi değerlerle donatan Japonya'ya taşıyan tedarik zincirinin hikâyeleridir bunlar. Bütün bu hikâyelerin karmaşası ve dolanıklığı içinde, güvencesizliğin ekolojik, ekonomik ve biyopolitik veçhelerini “karmaşık ritimler” eşliğinde takip ederiz. Tsing, ilerlemenin bütünlüklü ve tek sesli anlatısı yerine çok katmanlı, çok sesli, kesintili, belirsizliklere açılabilen, kırkyama işi bir anlatı kurar. Le Guin'in işaret ettiği çuvalın hikâyesidir bu, hem de uzun bir tedarik zincirine bürünmüş hâliyle.⁷ Matsutakeyi kimler toplar, matsutake nasıl taşınır, hangi yollarla alıcısına götürülür, yolda hangi değerlerle donatılır ve onu kimler alır? Tsing, farklı organizmaların birbirleriyle kesişen ve birbirine bulaşan “dünya-yapma projeleri”ni (2023: 40); toplayıcıların ormanla, birbirleriyle ve özgürlüğe yükledikleri çoklu anlamlarla ilişkilerini; topladıkları mantarları toptancıya, alıcıya, saha temsilcilerine sunarken sergiledikleri icraları; savaşın ve göçün izlerini; mantarın elden ele, ülkeden ülkeye yaptığı yolculukları; Japonya ve ABD tarihlerinin değer tanzimleri üzerindeki etkisini anlatırken sinematografik ve şiirsel bir dil kullanır.

Tsing insanı üstün gören ve onu merkeze alan bir dünya tahayyülü sunmadığı gibi görmeyi merkeze alan bir duyu rejimi de sunmaz, okurken bütün duyularımızı seferber eder. Mantarların, sonbaharın ve rutubetin kokusu, toprağın dokusu ve ormandaki sesler, göçmenlerin anılarına karışır. Duyuları ve hafızayı harekete geçirme konusunda matsutake Marcel Proust'un meşhur madlen çikolatası gibidir (Tsing, 2023: 73). Japonlara ve Korelilere çocukluklarını anımsatan matsutake, Güneydoğu Asyalı mantar toplayıcılarını geride

ikircikli ilişki zihnimde dönerken babamın atölyesinde duyduğum talaş kokuları ve çocukken beni sanayiye götürdüğünde duyduğum *press*'in yapışkan kokusu kitabı okurken hep burnumaydı.

⁷ Tsing, kitabının sonunu Le Guin'e teslim eder ve “Çuval Kuramı ve Kurgu” (1999) yazısından uzunca bir alıntı yapar (Tsing, 2023: 365).

bıraktıkları evlerine ve savaşlardan sağ çıkmalarını sağlayan ormanlara taşır. Ormanda yolunu tek başına bulabilme ve hayatta kalma becerisi onların geçim kaynağına dönüşmüştür. Bazı Kamboçyalı toplayıcılar için mantar toplamak savaş sonrası iyileşme sürecine denk düşer (Tsing, 2023: 118).

1999 Gölcük depremi sonrasında Değirmendere’de yeniden kırlara gidebildiğimde, deprem öncesi fındık, böğürtlen, ısırgan topladığımız yerlerin mezarlık ya da kalıcı konut şantiyesi olduğunu görmüştüm ve bu beni dehşete düşürmüştü. Bildiğimiz zemin ayağımızın altından kayıp gitmişti, güvensizlik ve tedirginlikle kalakalmıştık. Bu yüzden enkazdan artakalan ormanlarla yeniden buluşmak ve tanıdık kokular içinde dolaşmak, aşına olduğumuz şeylere tutunmak gibiydi; güveni hatırlatıyordu ve bedenimde toparlayıcı hisler uyandırmıştı. Duyuların ve hareket özgürlüğünün iyileştirici etkisini sağ kalma hikâyelerinin karmaşası içinde bile olsa fark edebiliriz.⁸ “Güvencesizlik içinde hayatta kalmaya yönelik en güçlü umutlarımızı, ancak bu sorunlu hikâyelerin oluşturduğu kakafoniye kulak vererek bulabiliriz” (Tsing, 2023: 56). Ve hayatta kalabilmek için de birbirimize ve çoklu-türlü başkalarına ihtiyaç duyarız.

Peki ilerleme ve çöküş hikâyeleri neyi, nasıl anlatır? Neleri seçip bize gösterir? Dikkatimizi nereye yönlendirir? Ve hikâyeyi nerede sonlandırmayı tercih eder? İlerleme hikâyesi bizi, insanın diğer varlıklardan üstün ve kendi kendine yetebilen bir canlı olduğuna, diğer türlerin insana bağımlılığına, endüstriyel üretimin ve sürekli büyümenin tam istihdam, refah toplumu ve ekonomik kalkınmanın koşulları olduğuna ve bu doğrultuda da doğanın sonsuz bir hammadde kaynağı olarak görülüp sömürülebileceğine ikna eder. Bu uğurda canlı cansız tüm varlıkları yaşam dünyalarından ve bağlarından kopararak yabancılaştırır, değerlerini kullanım ve değişim ekseninde sabitleyerek onları sermaye ve meta dünyasına hapseder. Geldiğimiz noktada ilerlemeye dayalı bir dünya kavrayışının yarattığı hasar inkâra

⁸ Travma ve iyileşmenin bedensel boyutları ile duyuların ve sinir sisteminin bu süreçte oynadığı roller hakkında detaylı bilgi almak için Bessel van der Kolk, Gabor Mate, Peter Levine ve Stephen Porges’in çalışmalarına bakılabilir.

mahal vermeyecek kadar görünür olmuştur. “Endüstriyel dönüşümün, geride kaybedilmiş geçim kaynakları ve tahrip edilmiş peyzajlar bırakan boş bir vaat olduğu ortaya çıktı” diye yazar Tsing (2023: 35). Ancak bunu vurgulamakla kalmaz, bizden dikkatimizi ilerleme vaatlerinin ve sebep oldukları yıkımın ötesinde bir yere yönlendirmemizi talep eder. “İlerlemenin bize bıraktığı dünyayı tanımak için, enkazlardaki değişken yamaların izini sürmeliyiz” (2023: 263) diyen Tsing, uluslararası “yıkım zincirleri” ile birbirine bağlanan ormanları anlatır (2023: 274). Bu yönüyle Tsing’in çalışması “enkazlaştırmanın tarihi”ne (2023: 264) ciddi bir katkı sunmaktadır. Bize yaşamın enkazlarda nasıl mümkün olabildiğini gösteren bu kitap, elbette bir enkaz güzellemesi değildir; birlikte yaşama etiğini artakalanlarla beraber yeniden gözden geçirme ihtiyacına karşılık gelir. Belirsizlik ve güvencesizlik içinde, yarattığımız enkazlarda, istikrar ve istihdam vaatlerinden uzakta, türler-arası karşılıklı bağlar ve iş birlikleri ile, çoklu-türler için yaşanabilir yaşamları kurmak nasıl mümkün olacak? (2023: 18, 19, 27) Hiroşima’da atom bombası sonrası ilk ortaya çıkan canlı olduğu iddia edilen ve tahrip edilmiş ormanlarda yaşamı var eden matsutakeden, toparlanma kabiliyeti (*resilience*) ve zorlu şartlarda yeniden canlanma (*resurgence*) konusunda feyz alabilir miyiz?

Hikâyeyi yıkımın bağrında sonlandırmayı tercih eden çöküş anlatılarında artakalanın hikâyelerine yer yoktur (2023: 40). Tsing ise tüm bu yıkıma rağmen hayatın nasıl devam edebildiğini anlatmayı seçer. Kimler hangi süreçlerden nasıl sağ çıkmış; yeryüzünden, canlı çeşitliliğinden, şeylerden, kapitalist işleyişten, onun yarattığı tahribattan, ilerleme hikâyelerinden ve mülksüzleştirilmeden önce yaşanan hayatların anılarından geriye neler kalmıştır? Bu artakalanı anlatmak için Tsing, “*salvage*” tabirini kullanır⁹ ve Marx’ın ilksel birikim kavramına atıfla artakalanın birikiminden bahseder (2023: 86). Bu birikim sürecinde insan olan ve olmayan varlıkların kapitalist mantığa göre işlemeyen faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan değerler, kapitalist mantık uyarınca temellük edilir. Yani birikim, kapitalist-olmayan artakalanın temellük edilmesine ve kapitalizme devşirilmesine dayanır. Bu tercüme süreçleri nihayete ermez. Söz gelimi, armağan metaya, meta ise armağana dönüşmeye devam

⁹ Sevgili hocam Sibel Yardımcı ile *salvage* tabirinin Türkçe çevirisinin “artakalan” olabileceğini düşünmüştük. Ancak kitabın yayınlanmış Türkçe çevirisinde “devşirme” olarak yer almaktadır.

edebilir ya da farklı değer biçimleri eşzamanlı olarak var olabilir. “Devşirme yoluyla birikimde, yaşamlar ve ürünler kapitalist ve kapitalist-olmayan ekonomi biçimleri arasında gidip gelir; bu biçimler karşılıklı olarak birbirini şekillendirir ve iç içe geçerler” (2023: 90). Bu geçişli işleyiş ne kapitalizmden azade olabilir ne de ondan ibaret kalabilir. Burası “kapitalizmin aynı anda hem içinde hem de dışında yer alan geçim tarzları”nın olduğu bir alandır ve Tsing’e göre “peri-kapitalist”tir (2023: 86, 174). Periferi, çeper, sınır, kenar ve derz temalarına Tsing’in başka yazılarında da rastlarız (Tsing, 2022: 147-174). Bu nahiyeler, farklı yaşam alanlarının karşılaştığı ve üst üste bindiği çeşitlilik alanlarıdır. “Tek bir sistemin (bu kapitalizm de olabilir belli bir ekosistem de) kurallarını tanımayan ve bu sistemlerden taşan sınırlar vardır ve Tsing, ortak yaşamın başka türlü biçimlerini inşa etmek için bu sınırlara bakmanın iyi bir başlangıç noktası teşkil ettiğini iddia eder”.¹⁰ *Friction*’da [Sürtünme] küreselleşme için anlattığına benzer olarak, kapitalizmin de yekpare, tek biçimli ve bütüncül olduğuna ilişkin bir hikâye anlatmaz. Kapitalist süreçler içinde kapitalizmin mantığına göre işlemeyen faaliyetler ve değer düzenlemeleri, bu ekonomik çeşitliliği gösterir. “Tedarik zincirleri, birbirinden çok farklı koşullarda üretilen değerleri kapitalist envanterlere tercüme ederek değer yaratır” (Tsing, 2023: 89). Bunu mümkün kılan tekniklerden biri de ölçeklenebilirliktir. “Ölçeklenemezliğin kural tanımaz çeşitliliği” ölçek ekonomisine indirgenir, üretim sürecindeki karmaşık ilişkisellikler ve dolanıklıklar envanter yönetimine dâhil edilmez. Mantarların ortaya çıkışı, tedarik edilmelerine vesile olan ilişkiler, metaya tercüme edilirken kaybettikleri bağlar, koparıldıkları yaşam dünyaları, yolculukları boyunca kat edilen aşamalar ve emek süreçleri envantere dönüştüklerinde görünmez oluverir. Neoliberal akılsallık böylece özelleştirme, dışarı iş verme, taşeronlaşma, ölçek ekonomisi, envanter yönetimi gibi teknikler aracılığıyla bizi bu süreçlerden uzaklaştırmış olur. “Yeraltındaki müşteriye dikkate almaksızın mantarı bir servet olarak soyutlamak hem özelleştirmenin olağan işleyiş tarzıdır hem de durup düşünecek olursanız fevkalade bir zorbalıktır” (Tsing, 2023: 346). Tsing’in “görmezden gelinen”, “gizli”, “firari”, “fark edilmemiş”, “ele geçmez”, “değişken” diye tarif ettiği müştereklerin kişisel servetlere devşirilmeleri de mümkündür; taşkın, belirsiz, açık uçlu ve denetlenemez hâlleriyile

¹⁰ “Kural Tanımayan Sınırlar” makalesinde, sınır etkisini ve ekotonu açıklamak için yazdığım çevirmen notundan alıntıdır (Tsing, 2022:147).

başka olasılıklara kapı açmaları da. Gizli müşterekler ekonomik çeşitlilik içindeki asamblajlardır.¹¹

Kendine has tarihleri ve işleyişleri olan yamalar, temsil edici bir çatı altında toplanmamızı sağlamazlar (Tsing, 2023: 175). Gizli müştereklerin dolanıklılığı ise açık uçlu kümelenmeler hâlinde bir araya gelmemize, kırılganlıklarımızı birbirine tercüme etmemize, gücünü karşılıklı bağımlılıklardan ve türler-arası iş birliklerinden alan politikalar üretmemize vesile olabilir. Tsing’i okurken bilinmez bir geleceğe havale edilen kurtuluş vaatlerine kapılıp gitmek yerine, şimdi ve burada, insan eliyle kurulmuş bu rejimin içinde yaşarken onu aşma imkânlarını birlikte araştırmak için hevesleniriz. Belirsizlik korkutucu olduğu kadar henüz ortaya çıkma fırsatı bulamamış politikaların ve dile getirilememiş meselelerin gün yüzüne çıkması konusunda cesaretlendirici de olabilir (Tsing, 2023: 327). Belki böylece tarih yapan yegâne canlının insan olmadığını hatırlayarak insandan ibaret olmayan dünyalara doğru açılabilir, dinlemeye ve fark etmeye dayalı bir birlikte yaşama etiğini benimseyebiliriz.

¹¹ Tsing, asamblaj mefhumunu varlık biçimlerinin herhangi bir etkileşim şartı olmadan bir araya gelmesi, açık uçlu bir şekilde kümelenmeleri olarak kullanır (2023: 43). Bu mefhum Gilles Deleuze ve Felix Guattari’nin *A Thousand Plateaus* [Bin Yayla] kitabından tanıdık gelecektir (1980). Tsing’in kitabının da “Bin Yayla” gibi çokluk arz ettiğini söyleyebiliriz. Bu kitabı matsutake hakkında üretilen kolektif bilginin bir parçası olarak gören Tsing’in çalışması da kendi içinde bir çokluktur. Kitapta farklı bilme biçimleri arasında mantarın götürdüğü güzergahta gezinme imkânı buluruz. Antropoloji, mikoloji, botanik, çevre tarihi, doğa tarihi, sosyoloji, psikoloji, ekoloji, ekonomi, etoloji, edebiyat, müzik, biyoloji, biyokimya, genetik... Tsing, tüm bu bilimsel bilgi türlerinin yanı sıra kadim ve yerel bilgilere yer vermiştir.

KAYNAKÇA

Deleuze, G. & Guattari, F. (1980) *A Thousand Plateaus*. Londra: Bloomsbury Academic.

Haraway, D. J. (2016) *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Durham & Londra: Duke University Press.

Le Guin, U. K. (1999) *Çuval Kuramı ve Kurgu*. Çev. D. Erksan. Erksan, D., Somay, B., Sökmen, M. G. haz. *Kadınlar, Rüyalar, Ejderhalar* içinde. İstanbul: Metis Yayınları.

Tsing, A. L. (2004) *Friction: An Ethnography of Global Connection*. Princeton: Princeton University Press.

Tsing, A. L. (2022) *Kural Tanımayan Sınırlar: Yoldaş Tür Olarak Mantarlar*. Çev. E. Demirkaya. *Teorik Bakış: Dünyayı Paylaşanlar*. Alınışık, E. & Demirkaya, E. haz. İstanbul: Minör Yayınevi: 147-174.

Tsing, A. L. (2023) *Dünyanın Sonundaki Mantar: Kapitalizmin Enkazlarında Yaşam İmkânı Üzerine*. Çev. E. Gökyaran. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.